

वाढत्या उन्हाळ्यात हवी जनावरांची जपणूक

डॉ. गणेश कालुसे
डॉ. सी.पी. जायभाये
कृषी विज्ञान केंद्र,
बुलढाणा

जनावरांना गोठ्यामध्ये थंड जागी किंवा झाडाखाली बांधावे. गोठ्याच्या छपरावर गवत, पालापाचोळा टाकून पाणी शिंपडावे त्यामुळे गोठा थंड राहातो. उन्हाळ्यामध्ये जनावरांना ३-४ वेळा थंड पाणी पाजावे. आहारामध्ये वाढीव क्षार मिश्रणाचा वापर करावा. जनावरांना उन्हाळ्यात दुपारच्या वेळेस चरण्यासाठी पाठवू नये. गोठ्यामध्ये अधूनमधून पाणी फवारावे. रात्री व पहाटे वाळलेली वैरण भरपूर द्यावी.

उन्हाळ्यात हिरव्या चान्याच्या टंचाईमुळे जनावरांच्या खाद्यामध्ये आकस्मिक बदल होतो. उन्हाळ्यामध्ये जनावरांना मिळेल ते खाद्य देऊन त्यांची गरज भागविणे यावरच भर दिला जातो. त्यामुळे त्यांना बऱ्याच वेळेस निकृष्ट प्रतीचे खाद्य दिले जाते. खाताना जनावरे रवंथ करत नाहीत, त्यामुळे अपचनासारखे आजार होतात त्याकारणाने ते चारा कमी खातात किंवा पूर्णपणे बंद करतात. म्हणून दूध उत्पादनात घट होते, प्रजनन क्षमता कमी होते, वजन घटते. अतिप्रखर सूर्यप्रकाशामुळे तडक्यासारखे चामडीचे आजार होतात. त्यामुळे उन्हाळ्यामध्ये जनावरांचे योग्य व्यवस्थापन करून उष्णतेचा ताण कमी करून उत्पादन टिकवून ठेवणे महत्वाचे असते. जनावरांच्या शरीरामध्ये त्यांनी खाल्लेले अन्न, शरीरात साठविलेली चरबी व पोटामध्ये होणारी आंबवणक्रिया इत्यादी कारणांनी ऊर्जा निर्माण होते. शरीरात निर्माण झालेल्या उर्जेचा उपयोग शरीरक्रिया चालू ठेवण्यासाठी होत असतो, त्याशिवाय अतिरिक्त ऊर्जा वाढीसाठी व दूध उत्पादन वाढीसाठी उपयोगी असते.

जनावरांच्या एकूण उत्पादित ऊर्जेचा बराचसा भाग शेण, मूत्र किंवा वाफ वायुस्वरूपात आणि घामाद्वारे शरीराबाहेर टाकला जातो व शरीराचे तापमान नियंत्रित ठेवले जाते. उन्हाळ्यामध्ये वातावरणातील उष्णता वाढल्यामुळे जनावरांच्या शरीराचेही तापमान वाढते. हे तापमान नियंत्रित ठेवण्यासाठी शरीरातील उष्णता शरीरक्रियेचा वेग वाढवून शरीराबाहेर टाकावी लागते; त्यामुळे शरीरक्रियेवर ताण पडतो. त्याचा परिणाम म्हणून तापमान नियंत्रणासाठी जनावरे पाणी अधिक पितात व चारा किंवा खाद्य कमी खातात. साधारणतः जनावरांचे आरोग्य जेव्हा चांगले असते तेव्हा देशी गायीचे कमाल तापमान ९५ अंश फॅ. तर म्हशींचे कमाल तापमान १०० अंश फॅ. असते. उन्हाळ्यामध्ये उन्हाच्या अतिप्रखर किरणांच्या संपर्कामुळे किंवा पिण्याच्या पाण्याची कमतरता असल्याने जनावरांना त्रास होतो. पन्हाळी किंवा सिमेंटच्या जी.आय. शीट पत्र्याचा वापर केलेल्या एकाच गोठ्यात जास्त जनावरांना एकत्र डांबून गर्दी केल्यासही उष्माघात होऊ शकतो. म्हणून त्यावर ऊसाचे पाचट किंवा इतर आच्छादन करणे गरजेचे असते.

उष्माघाताची लक्षणे : जनावर अस्वस्थ होते, जनावराची तहान-भूक मंद होते. शरीराचे तापमान १०४ ते १०६ अंश फॅ. इतके वाढून कातडी कोरडी पडते.

जनावरांचा श्वासोच्छ्वासाचा दर वाढून धाप लागल्यासारखे होते. जनावरांचे डोळे, लालसर होऊन डोळ्यांतून पाणी गळते. जनावरांना ८ तासांनंतर अतिसार होतो. जनावरांचे लघवीचे प्रमाण कमी होते. जनावरे बसून

घेतात. गाभण गायी गाभडण्याचे प्रमाण वाढते.

उपचार : जनावरास थंड पाण्याने स्वच्छ धुवून काढावे, झाडाच्या सावलीत अथवा इतर थंड ठिकाणी बांधावे व हलके पाचक गूळमिश्रित खाद्य द्यावे. जनावरांच्या दोन्ही शिंगांच्या मध्ये पाण्याने ओले केलेले कापड ठेवून त्यावर वारंवार थंड पाणी टाकावे. जनावरास नियमित व वारंवार साधारणतः ३-४ वेळेस भरपूर थंड पाणी पाजावे. उष्माघात झालेल्या जनावरांना डेक्स्ट्रोज सलाईन आवश्यकतेनुसार शिरेद्वारे द्यावे व ॲंजिलचे इंजेक्शन १० मि.लि. कातडीखाली द्यावे. या रोगावर कोणत्याही प्रकारच्या जुलाबरोधक औषधाचा उपयोग होत नाही. (हे सर्व उपाय पशुवैद्यकांच्या सल्ल्यानुसारच करावे.)

प्रतिबंधक उपाय : म्हशींचा रंग निसर्गतःच काळा असतो तसेच कातडीसुद्धा जाड असते. उन्हाची तीव्रता वाढली की, ती लगेच तापते. गायीपेक्षा म्हशींमध्ये घामग्रंथीची संख्या कमी असते. त्यामुळे घामावाटे फारशी उष्णता बाहेर पडत नाही म्हणून तापलेल्या शरीराचे तापमान कमी किंवा थंड ठेवण्यासाठी म्हशींना पाण्यात डुंबू देणे उपयुक्त ठरते. संकरित गायीच्या बाबतीत तर उन्हाळ्यात विशेष काळजी घेणे गरजेचे आहे. जनावरांना गोठ्यामध्ये थंड जागी किंवा झाडाखाली बांधावे. गोठ्याच्या छपरावर गवत, पालापाचोळा टाकून पाणी शिंपडावे त्यामुळे गोठा थंड राहातो. उन्हाळ्यामध्ये जनावरांना ३-४ वेळा थंड पाणी पाजावे. आहारामध्ये वाढीव क्षार मिश्रणाचा वापर करावा. जनावरांना उन्हाळ्यात दुपारच्या वेळेस चरण्यासाठी पाठवू नये. गोठ्यामध्ये अधूनमधून पाणी फवारावे. रात्री व पहाटे वाळलेली वैरण भरपूर द्यावी. दुपारच्या प्रहरी हिरवा मका, चवळी, कडवळ, लसूणघास यासारखी पोषक वैरण द्यावी. त्यामुळे दूध उत्पादन सातत्य टिकून राहते व प्रजनन क्षमताही सुधारते. उन्हाळ्यामध्ये माजाचा कालावधी कमी असतो. बऱ्याच वेळा जनावराचा मुका माज जाणवतो. म्हशीमध्ये हे प्रमाण जास्त प्रमाणात आढळते. त्यासाठी थंड प्रहरी जनावरांचे बारकाईने निरीक्षण करून माजाची लक्षणे पाहावीत; किंवा खच्चीकरण केलेला वळू जनावरामागे फिरवून माजावरील जनावरे ओळखता येतील. माजावर आलेली जनावरे दुपारच्या वेळेस न भरवता त्याऐवजी सकाळी किंवा उन्हाची तीव्रता कमी झाल्यावर भरविल्यास गर्भधारणेचे प्रमाण वाढून जनावरे उन्हाळ्यातही गाभण राहतील. खाद्यातून अ जीवनसत्त्वाचा पुरवठा करण्यासाठी जास्तीत जास्त हिरवा चारा द्यावा. उन्हाळ्यात जनावरांना लाळ्याखुरकत व फऱ्या यासारख्या रोगांची रोगप्रतिबंधक लस योग्यवेळी टोचून घेणे गरजेचे आहे. दुभत्या जनावरांप्रमाणे लहान वासरे, कालवडी, पारड्या, भाकड जनावरे व गाभण जनावरे यांचीही योग्य ती काळजी घ्यावी. ■